

ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับขอบเขตของความพ้นวิสัยในการชำระหนี้:
ศึกษากรณีพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป

Legal issues concerning the scope of impossibility of performance of a
contract: A study of cases where the circumstances underlying the contract
have changed

กัลยาณี ธีระวงศ์ภิญโญ¹

Kanlayanee theerawongpinyo

¹ สาขาวิชานิติศาสตร์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, สังกัดมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

Laws, Department of Humanities and Social Sciences, Buriram Rajabhat University

อีเมล : kanlayanee.th@bru.ac.th

DOI: <http://doi.org/10.14456/jhusoc.2026.9>

Received: 23 April 2026 ; Revised: 30 April 2026 ; Accepted: 2 May 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับขอบเขตของ "ความพ้นวิสัย" ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 218 และ 219 ในบริบทของสังคมเศรษฐกิจปัจจุบันที่เกิดความผันผวนอย่างรุนแรงจากวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ซึ่งส่งผลให้พฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป จนทำให้การชำระหนี้แม้จะไม่ใช่พ้นวิสัยในเชิงกายภาพ แต่ส่งผลให้ลูกหนี้ต้องชำระหนี้ที่เป็นภาระหนักสมเกินควร

จากการศึกษาพบว่า กฎหมายลักษณะหนี้ของไทยยังคงจำกัดขอบเขตความพ้นวิสัยในการชำระหนี้ไว้เพียงการพ้นวิสัยในเชิงกายภาพและเชิงกฎหมายเท่านั้น โดยไม่มีบทบัญญัติที่รับรองความพ้นวิสัยในเชิงเศรษฐกิจ หรือหลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไป ivo อย่างชัดเจน ส่งผลให้เกิดความไม่เป็นธรรมแก่คู่สัญญาในกรณีที่ต้นทุนการชำระหนี้พุ่งสูงขึ้นมหาศาลหรือมูลค่าของหนี้ลดลงจนเสียสมดุลแห่งสัญญา เมื่อเปรียบเทียบกับกฎหมายต่างประเทศ เช่น เยอรมนี ฝรั่งเศส พบว่าระบบกฎหมายที่พัฒนาแล้วได้มีการวางกลไกการเยียวยาด้วยการปรับปรุงสัญญา แต่ยังคงรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของสัญญาควบคู่ไปกับหลักความเป็นธรรม

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยเห็นควรให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ โดยการบัญญัติหลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปให้เป็นสิทธิของคู่สัญญาในการร้องขอเจรจาใหม่ และให้อำนาจศาลในการปรับปรุงเนื้อหาแห่งสัญญาเพื่อกระจายความเสี่ยงและรักษาคุณภาพแห่งสัญญา ivo อย่างเหมาะสม อันจะเป็นการอุดช่องว่างทางกฎหมายและสร้างมาตรฐานใหม่ในการคุ้มครองคู่สัญญาภายใต้หลักความซื่อสัตย์สุจริตอย่างแท้จริง

¹ Corresponding author's E-mail: kanlayanee.th@bru.ac.th

คำสำคัญ : การชำระหนี้, พันวิสัย, ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

Abstract

This research aims to analyze legal issues concerning the scope of "Impossibility of Performance" under Sections 218 and 219 of the Thai Civil and Commercial Code within the context of today's highly volatile economic environment. Such volatility often leads to a fundamental change in circumstances where performance, while physically possible, becomes excessively onerous (Hardship) for the debtor.

The study finds that Thai law remains restricted to physical and legal impossibility, lacking explicit recognition of "Economic Impossibility" or the principle of Rebus Sic Stantibus. This creates a legal gap and unfairness when performance costs skyrocket or the value of performance collapses, disrupting the contractual equilibrium. Comparative analysis with German law, French law, and the UNIDROIT Principles reveals that modern legal systems provide a "Contract Adjustment" mechanism to preserve the sanctity of contracts while ensuring equity.

The research recommends amending the Civil and Commercial Code to include the "Change of Circumstances" principle. This would grant parties the right to renegotiate and empower courts to adjust contractual terms to redistribute risks and restore equilibrium. Such amendments would bridge current legal gaps and establish a new standard for protecting contracting parties under the overarching principle of good faith.

Keywords: Debt repayment, Impossible, Civil and Commercial Code

บทนำ

รากฐานของนิติสัมพันธ์ในระบบกฎหมายแพ่งตั้งอยู่บน หลักความศักดิ์สิทธิ์ของการแสดงเจตนา อย่างไรก็ดี เสรีภาพในการกำหนดเนื้อหาและกฎหมายที่ใช้บังคับกับสัญญานั้นมิได้มีลักษณะเด็ดขาด (สุภาพร เหลืองภทรวงศ์, 2538, หน้า 1) และแม้ว่า หลักสัญญาต้องเป็นสัญญา จะเป็นหลักการสากลที่กำหนดให้ คู่สัญญาต้องผูกพันตามหน้าที่อย่างเคร่งครัด (บรรเจิด สิงคะเนติ, 2555, หน้า 167) แต่ในทางปฏิบัติ เมื่อมี เหตุการณ์ภายนอกที่ไม่อาจคาดหมายได้เกิดขึ้น ย่อมส่งผลกระทบต่อความสามารถในการชำระหนี้ของ ลูกหนี้ ทำให้การบังคับตามเจตนาเดิมที่ระบุไว้ในสัญญาอาจไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามที่คู่สัญญาประสงค์ได้

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของประเทศไทย ได้วางหลักเกณฑ์รองรับกรณีดังกล่าวไว้ในเรื่อง การชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัย ตามมาตรา 218 และ 219 ซึ่งโดยสภาพแล้ว กฎหมายไทยจะมุ่งเน้นไปที่ความ พ้นวิสัยในทางกายภาพ เช่น ทรัพย์สินเป็นวัตถุแห่งหนี้ถูกทำลาย หรือความพ้นวิสัยในทางกฎหมาย เช่น มีข้อ ห้ามทางกฎหมายเกิดขึ้นภายหลัง แต่ในโลกยุคปัจจุบันที่ระบบเศรษฐกิจมีความสลับซับซ้อนและผันผวนอย่าง รุนแรงจากปัจจัยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นวิกฤตการณ์โรคระบาด สงครามระหว่างประเทศ หรือภาวะเงินเฟ้อขึ้น รุนแรง เหตุการณ์เหล่านี้มักสร้างสถานการณ์ที่การชำระหนี้ยังคงเป็นไปได้ในทางกายภาพ แต่อาจส่งผลถึงการ ชำระหนี้ที่เป็นภาระหนักเกินควรแก่คู่สัญญา (Hardship) หรือต้องใช้ค่าใช้จ่ายที่สูงเกินกว่าที่วิญญูชนจะ คาดหมายได้ในขณะทำสัญญา

ปัญหาที่สำคัญ คือ กฎหมายลักษณะหนี้ของไทยในปัจจุบันยังขาดบทบัญญัติในการรับรองหลัก พฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป ทำให้เมื่อเกิดความไม่สมดุลอย่างร้ายแรงของมูลหนี้ ลูกหนี้ไทยมักมีทางเลือกเพียงสองทาง คือต้องยอมแบกรับภาระหนี้จนอาจนำไปสู่ภาวะล้มละลาย หรือต้อง พยายามพิสูจน์ให้เข้าหลักเกณฑ์การพ้นวิสัยตามมาตรา 219 ซึ่งมีขอบเขตจำกัดและพิสูจน์ได้ยากในเชิง เศรษฐศาสตร์ แม้ศาลจะพยายามใช้หลักความซื่อสัตย์สุจริต ตามมาตรา 5 มาบรรเทาผลร้ายเป็นรายกรณี แต่ ความคลุมเครือของขอบเขตอำนาจศาลในการปรับปรุงเนื้อหาของสัญญายังคงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้าง ความเป็นธรรมและรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ ในขณะที่เยอรมันได้พัฒนาทฤษฎีทั่วไปว่าด้วยพฤติการณ์ อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปขึ้น และศาลก็ได้นำเอาหลักการพื้นฐานจากทฤษฎีดังกล่าวมาปรับใช้ แก่ข้อพิพาทหลายคดี (กิตติศักดิ์ ปรกติ , 2554, หน้า 136)

ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงเล็งเห็นถึงความจำเป็นในการศึกษาและวิเคราะห์ขอบเขตของความพ้นวิสัยในการ ชำระหนี้ของกฎหมายไทยเปรียบเทียบกับหลักการในต่างประเทศ เพื่อหาแนวทางทางกฎหมายที่เหมาะสมใน การรองรับพฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้กฎหมายลักษณะหนี้ของไทยสามารถปรับตัวเข้ากับวิกฤตการณ์ สมัยใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และรักษาดุลยภาพแห่งสิทธิและหน้าที่ระหว่างเจ้าหนี้และลูกหนี้ได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และขอบเขตทางกฎหมายเกี่ยวกับความพ้นวิสัยในการชำระหนี้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย
2. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบกลไกทางกฎหมายในการรองรับหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปในกฎหมายต่างประเทศ
3. เพื่อเสนอแนะแนวทางในการตีความกฎหมายหรือการแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติแห่งกฎหมายเพื่อรองรับความไม่เป็นธรรมจากการเปลี่ยนแปลงพฤติการณ์

วิธีดำเนินการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัยทางกฎหมายเชิงคุณภาพ (Qualitative Legal Research) ประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ทฤษฎีทางนิติศาสตร์ และแนวคำพิพากษา เพื่อหาขอบเขตและช่องว่างของกฎหมายไทยและต่างประเทศ การรวบรวมข้อมูล โดยรวบรวมข้อมูลจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) ประกอบด้วยประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย (บรรพ 2 ว่าด้วยหนี้) คำพิพากษาศาลฎีกาที่เกี่ยวข้องกับความพ้นวิสัยและการผินขืนชำระหนี้ และกฎหมายต่างประเทศที่เป็นต้นแบบ เช่น ประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน (BGB) และฝรั่งเศส (Code Civil) ตลอดจนรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ ตำรากฎหมายหนี้ กฎหมายนิติกรรม-สัญญา ของนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิ วิทยานิพนธ์ บทความวิชาการ และวารสารทางกฎหมาย โดยมีขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้ การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (Historical Analysis) ศึกษารากฐานของมาตรา 218 และ 219 เพื่อทำความเข้าใจว่าเหตุใดกฎหมายไทยจึงวางหลักความพ้นวิสัยไว้ในขอบเขตที่จำกัด ทั้งการวิเคราะห์เชิงตีความ (Interpretative Analysis) เป็นการวิเคราะห์การใช้และการตีความคำว่า "พ้นวิสัย" ในทางปฏิบัติของศาลไทย เพื่อให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นเมื่อลูกหนี้เผชิญกับสถานะเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรุนแรง และการวิเคราะห์กฎหมายเปรียบเทียบ (Comparative Analysis) เพื่อเปรียบเทียบโครงสร้างกฎหมายของไทยกับระบบกฎหมายในต่างประเทศ

ผลการวิจัย

1. การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (Historical Analysis) ศึกษารากฐานของมาตรา 218 และ 219 เพื่อทำความเข้าใจว่าเหตุใดกฎหมายไทยจึงวางหลักความพ้นวิสัยไว้ในขอบเขตที่จำกัด ดังนี้

- 1) รากฐานจากประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน (German Civil Code: BGB)

กฎหมายลักษณะหนี้ของไทยได้รับอิทธิพลอย่างสูงจาก BGB ของเยอรมนีฉบับดั้งเดิม (ค.ศ. 1900) ซึ่งมีแนวคิดหลักสองประการคือแนวคิดความเป็นเหตุเป็นผลทางวัตถุ และแนวคิดเสรีภาพในการทำสัญญา ดังนี้ (1) หลักความเป็นเหตุเป็นผลทางวัตถุ กล่าวคือ ในยุคนั้น นักกฎหมายเยอรมันเน้นเรื่องวัตถุแห่งหนี้ หากตัวทรัพย์สินยังอยู่ การชำระหนี้ก็ยังไม่พ้นวิสัย (Physical Possibility) 2) หลักเสรีภาพในการทำสัญญา โดยเชื่อว่า

บุคคลเมื่อตกลงกันแล้วต้องผูกพันตามนั้นอย่างเคร่งครัด ความยากลำบากส่วนตัวของลูกหนี้ (เช่น ขาดทุนหรือจนลง) ไม่ควรเป็นเหตุให้หลุดพ้นจากหนี้ เพราะจะทำให้ความมั่นคงแห่งนิติฐานะเสียไป ซึ่งประเทศไทยได้นำหลักดังกล่าวมาบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ตามมาตรา 218 และ 219 โดยคณะกรรมการร่างกฎหมายของไทย (ซึ่งมีทั้งชาวฝรั่งเศสและที่ปรึกษาที่เชี่ยวชาญกฎหมายเยอรมัน) ผ่านนำแนวคิดเรื่องการชำระหนี้กลายเป็นพันธีย มาบัญญัติไว้ โดยมุ่งเน้นไปที่พฤติกรรมที่เกิดหลังก่อหนี้ ต้องเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังสัญญา ซึ่งมีตัวชี้วัดความรับผิดชอบเป็นตัวแบ่งเขต (ถ้าผิดต้องซ่อมหรือจ่ายตามมาตรา 218 แต่ถ้าไม่ผิดก็หลุดพ้นตาม มาตรา 219)

2) เหตุผลที่กฎหมายไทยวางขอบเขตไว้จำกัด

สาเหตุที่มาตรา 218 และ 219 ของไทยไม่มีช่องว่างให้พฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้การชำระหนี้ที่เป็นภาระหนักเกินควรแก่คู่สัญญา (Hardship) ได้ทำงานสะดวก มีหลักการที่สำคัญ ดังนี้

(1) การเน้นความชัดเจนแน่นอน เนื่องจากในขณะที่ยังร่างกฎหมาย (ช่วง พ.ศ. 2460-2470) ประเทศไทยกำลังปฏิรูประบบกฎหมายเพื่อให้ต่างชาติยอมรับและยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การวางหลักกฎหมายที่เข้มงวดและชัดเจน จึงสำคัญว่าการวางหลักที่เปิดช่องให้ศาลใช้ดุลพินิจได้กว้างขวาง (ซึ่งอาจถูกมองว่าไม่แน่นอน)

(2) ทฤษฎีรากฐานสัญญาในอดีตยังไม่แพร่หลาย เพราะในยุคที่ไทยร่างบรรพ 2 ทฤษฎีเรื่องพฤติกรรมอันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป ในเยอรมนียังเป็นเพียงแนวคิดทางวิชาการและแนวคำพิพากษาบางส่วนเท่านั้น ยังไม่ได้ถูกบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรใน BGB (เยอรมนีเพิ่งมาบัญญัติ มาตรา 313 อย่างเป็นทางการเมื่อปี ค.ศ. 2002) ไทยจึงรับมาเฉพาะหลักความพันธียแบบดั้งเดิม

(3) การแยกเหตุสุดวิสัย ออกจากความพันธีย

ไทยมีการบัญญัติเรื่อง "เหตุสุดวิสัย" ไว้ในมาตรา 8 ซึ่งมักถูกนำมาใช้เป็นข้อยกเว้นความรับผิดชอบ แต่ศาลไทยตีความคำว่า "พันธีย" ในมาตรา 219 โดยยึดโยงกับมาตรฐานของเหตุสุดวิสัยที่สูงมาก คือต้องเป็นเหตุที่ไม่อาจป้องกันได้แม้จะใช้ความระมัดระวังตามควร ทำให้กรณีแค่เศรษฐกิจตกต่ำ หรือ ของแพงขึ้น ไม่ถือเป็นเหตุที่ป้องกันไม่ได้ในสายตาของศาล

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่ารากฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่ามาตรา 218 และ 219 ของไทยถูกออกแบบมาเพื่อใช้กับโลกในยุคที่การค้าขายยังไม่ซับซ้อนและมีความผันผวนต่ำ เมื่อนำมาใช้กับโลกยุคปัจจุบันที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจหรือโรคระบาด ซึ่งการชำระหนี้ไม่ได้พันธียโดยเด็ดขาด แต่ยากจนไม่คุ้มที่จะทำกฎหมายไทยที่อิงรากฐานเดิมจึงดูเข้มงวดเกินไปจนอาจเกิดความไม่เป็นธรรม

สรุปได้ว่ายุคแรกคือช่วงนศตวรรษที่ 19 มีแนวคิดหลักในเรื่องสัญญาคือกฎหมาย จึงเน้นการพันธียทางกายภาพ ส่งผลต่อกฎหมายไทยในการนำมาใช้เป็นรากฐานของมาตรา 218 และมาตรา 219 ที่เน้นความพันธียโดยเด็ดขาด ต่อมาในศตวรรษที่ 20 เริ่มมีแนวคิดเรื่องความสุจริตและการปรับปรุงสัญญา ไทยเริ่มนำมาใช้ผ่านการตีความ มาตรา 5 แต่ตัวบท มาตรา 219 ยังไม่เปลี่ยน และแม้ต่อมาศตวรรษที่ 21 แนวคิดเรื่อง "พฤติกรรมอันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป" และการชำระหนี้เป็นภาระหนักเกิน

ควรแก่คู่สัญญา (Hardship) ในการปฏิบัติตามสัญญาเข้ามาทำให้กฎหมายแพ่งของเยอรมันและฝรั่งเศสปรับเปลี่ยนไปใช้หลักดังกล่าวเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป แต่กฎหมายไทยยังไม่มี การปรับแก้ใดจึงเป็นช่องว่างของกฎหมายไทย

2. การตีความ “ความพินวิสัย” ในทัศนะของศาลไทยกับต่างประเทศ

ในทางปฏิบัติของศาลไทยยึดถือแนวทาง “ความพินวิสัยโดยเด็ดขาด” เป็นหลักในการวินิจฉัยมาตรา 219 โดยมีเกณฑ์การตีความต้องไม่ใช่แค่การชำระหนี้เป็นภาระหนักเกินควรแก่คู่สัญญา โดยศาลมักวินิจฉัยว่า หากลูกหนี้ยังสามารถชำระหนี้ได้ แม้จะต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงขึ้นมาก หรือต้องประสบภาวะขาดทุนอย่างรุนแรง พฤติการณ์เช่นนี้ยังไม่ถือเป็นความพินวิสัย เพราะโดยสภาพหนี้ยังสามารถชำระได้อยู่ ดังนั้น การไม่มี “เงิน” หรือการชำระหนี้เป็นภาระหนักเกินควรแก่คู่สัญญา ไม่ใช่ความพินวิสัย ซึ่งมีแนวคำพิพากษาศาลฎีกาว่าบรรทัดฐานไว้อย่างต่อเนื่องว่า “เงิน” เป็นทรัพย์สินทั่วไปที่หาทดแทนได้เสมอ การที่ลูกหนี้ประสบวิกฤตการเงินจนไม่มีเงินชำระหนี้ จึงไม่ถือว่าเป็นพฤติการณ์ที่ทำให้การชำระหนี้กลายเป็นพินวิสัย ดังเห็นได้จากการวิเคราะห์แนวคำพิพากษา เช่น คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 9047/2544 หรือ 3506/2546 ซึ่งวินิจฉัยว่าวิกฤตเศรษฐกิจที่ส่งผลให้ลูกหนี้ไม่สามารถชำระหนี้ได้ตามปกติ ไม่ถือเป็นเหตุสุดวิสัยที่ทำให้การชำระหนี้กลายเป็นพินวิสัย ตามมาตรา 219 ดังนั้น ลูกหนี้ยังคงมีหน้าที่ต้องชำระหนี้ต่อไป (ช่วงวิกฤตต้มยำกุ้งปี 2540 หรือวิกฤต COVID-19) พบปัญหาการตีความที่สำคัญ 3 ประการ

1) การจำกัดขอบเขตเหตุสุดวิสัย

ศาลไทยมักเชื่อมโยงมาตรา 219 เข้ากับนิยามเหตุสุดวิสัยในมาตรา 8 ซึ่งมีมาตรฐานความระมัดระวังที่สูงมาก ดังนั้น จึงมีปัญหว่าหากมีวิกฤตเศรษฐกิจหรือการลดค่าเงินบาท มักถูกมองว่าเป็นความเสี่ยงทางธุรกิจ ที่ลูกหนี้ควรคาดหมายได้หรือป้องกันได้ ทำให้ลูกหนี้ไม่สามารถหลุดพ้นจากหนี้ตามมาตรา 219 แม้พฤติการณ์ที่เป็นรากฐานของสัญญาจะพังทลายลงแล้วก็ตาม

2) ความล้มเหลวของทฤษฎีรากฐานแห่งสัญญา

ในระบบกฎหมายต่างประเทศ หากวัตถุประสงค์หลักของสัญญาถูกทำลายไปจนหมดสิ้น (เช่นเช่าสถานที่เพื่อจัดงานแต่มีคำสั่งห้ามจัดงาน) ศาลอาจถือว่าพินวิสัย ในขณะที่ของไทย ศาลจะเน้นที่การกระทำชำระหนี้ มากกว่าวัตถุประสงค์ของคู่สัญญา หากลูกหนี้ยังส่งมอบของได้ หรือเจ้าหนี้ยังส่งมอบสถานที่ได้ ศาลมักมองว่าหนี้ไม่พินวิสัย โดยไม่คำนึงว่าการชำระหนี้ดังนั้นมีมีความหมายต่อคู่สัญญาอยู่หรือไม่

3) การใช้หลักความสุจริต (มาตรา 5) ที่ยังไม่แพร่หลาย

แม้มาตรา 5 จะเปิดช่องให้ศาลใช้ดุลพินิจควบคุมความไม่เป็นธรรมได้ แต่พบว่า ศาลไทยมักใช้มาตรา 5 อย่างระมัดระวัง และมักไม่นำมาใช้เพื่อ “ลดหนี้” หรือ “แก้ไขสัญญา” โดยตรง แต่จะใช้ในการจำกัดสิทธิบางประการเท่านั้น ทำให้ลูกหนี้ที่เผชิญภาวะเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไม่มีเครื่องมือในการปรับสมดุลสัญญา

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าการตีความของศาลไทยยังยึดหลักทรัพย์สินที่เป็นวัตถุแห่งหนี้ถูกทำลาย จึงเป็นการพินวิสัยโดยเด็ดขาด ทำให้หลุดพ้นจากหนี้ ตามมาตรา 219 แต่หากเป็นเพียงต้นทุนการชำระหนี้สูงขึ้นเช่น

ยังไม่ถือว่าเป็นพันธสัญญา แม้จะเป็นเพียงความยากลำบากในการชำระหนี้ ส่งผลให้ยังคงต้องชำระหนี้ตามเดิม หรือกรณีมีสถานการณ์วิกฤตเศรษฐกิจ หรือค่าเงินผันผวน การชำระหนี้ก็ยังไม่พันธสัญญา ถือว่าเป็นความเสี่ยงทางธุรกิจ ซึ่งลูกหนี้ยังต้องชำระหนี้ตามเดิม

ในขณะที่เมื่อมีการวิเคราะห์เชิงตีความของต่างประเทศ จะเห็นพลวัตที่ชัดเจนในการขยายขอบเขตจาก "ความพันธสัญญาทางกายภาพ" ไปสู่ "ความพันธสัญญาทางเศรษฐกิจ" หรือ "ความยากลำบากอย่างยิ่ง" เพื่อรักษาความเป็นธรรมในสัญญา ในขณะที่ในระบบ Civil Law (เยอรมนี/ฝรั่งเศส) และ Common Law (อังกฤษ/อเมริกา) มีแนวทางที่น่าสนใจ ดังนี้

1. ระบบกฎหมายเยอรมัน (German Law - BGB)

เยอรมนีเป็นต้นแบบที่ไทยรับมา แต่เขาได้ก้าวข้ามข้อจำกัดเดิมไปแล้วผ่านการตีความและแก้ไขกฎหมาย จาก "พันธสัญญา" สู่ "พฤติการณ์พื้นฐานเปลี่ยนแปลง" เดิม BGB ใช้หลักความพันธสัญญา เช่นไทยในปัจจุบัน แต่ศาลเยอรมันเริ่มใช้หลักการลื่นไถ่แห่งรากฐานของนิติกรรม มาช่วยในกรณีที่หนี้ยังชำระได้ แต่การบังคับให้ชำระจะขัดต่อหลักความสุจริตอย่างร้ายแรง ปัจจุบันเยอรมนีเขียนไว้ชัดเจนว่า หากพฤติการณ์ที่เป็นรากฐานสัญญาเปลี่ยนไปจนคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งไม่อาจถูกคาดหวังให้ปฏิบัติตามสัญญาเดิมได้ ศาลมีอำนาจสั่ง "ปรับปรุงสัญญา" (Adaptation) ให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน หรือถ้าปรับไม่ได้จริงๆ จึงจะให้สิทธิ "เลิกสัญญา" (มาตรา 313)

2. ระบบกฎหมายฝรั่งเศส (French Law - Code Civil)

ฝรั่งเศสเคยเป็นระบบที่เคร่งครัดเรื่องสัญญามากที่สุดระบบหนึ่ง แต่ได้มีการปฏิรูปครั้งใหญ่ในปี 2016 โดยก่อนปี 2016 ฝรั่งเศสไม่ยอมรับการแก้ไขสัญญาเพราะเหตุเศรษฐกิจเปลี่ยน (ยกเว้นศาลปกครอง) แต่กฎหมายใหม่ยอมรับว่า หากเหตุการณ์ที่คาดหมายไม่ได้ทำให้การชำระหนี้ "ภาระหนักเกินควรแก่คู่สัญญา" คู่สัญญาต้องเจรจาใหม่ (มาตรา 1195) โดยบทบาทของศาล หากเจรจาไม่สำเร็จ ศาลฝรั่งเศสมีอำนาจสั่งแก้ไขเนื้อหาสัญญา หรือสั่งให้สัญญาลิ้นสุดลงตามเงื่อนไขที่ศาลเห็นสมควร ซึ่งต่างจากไทยที่ศาลแทบไม่มีอำนาจแก้ไขเนื้อหาสัญญาเลย

3. ระบบกฎหมายอังกฤษ-อเมริกัน (Common Law)

ในระบบนี้ใช้หลักที่เรียกว่า "Frustration of Contract" ซึ่งมีการตีความที่ลุ่มลึกที่ไม่ใช่แค่การชำระหนี้เป็นไปไม่ได้ (Impossibility) แต่หมายถึง "วัตถุประสงค์ของสัญญาถูกทำลาย" เช่น คดีดังในอังกฤษ (Krell v Henry) เรื่องเช่าโรงเบียร์ดูขบวนพยุหยาตรา เมื่อขบวนถูกยกเลิก แม้ตัวโรงเบียร์ยังอยู่ (ไม่พันธสัญญาทางกายภาพ) แต่ศาลถือว่าสัญญาเป็นอันสิ้นสุดเพราะวัตถุประสงค์ที่เป็นรากฐานได้หายไปแล้ว สอดคล้องกับกฎหมายของอเมริกา ซึ่งยอมรับว่าหากการชำระหนี้กลายเป็นเรื่องที่ไม่ได้ในทางปฏิบัติเชิงพาณิชย์ (เช่น ต้นทุนพุ่งสูงขึ้นอย่างรุนแรงเนื่องจากสงครามหรือการปิดเส้นทางขนส่งหลัก) ลูกหนี้อาจได้รับยกเว้นความรับผิดชอบ

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าเกณฑ์การพิจารณาความพันธสัญญาในการชำระหนี้ของกฎหมายไทยต้องเป็นพันธสัญญา โดยเด็ดขาดเท่านั้น ในขณะที่กฎหมายเยอรมันและฝรั่งเศส พิจารณาพฤติการณ์พื้นฐานเปลี่ยน หรือภาระที่

เพิ่มขึ้นในการปรับใช้กับการชำระหนี้ที่พ้นวิสัยด้วย ส่วนกฎหมายของอังกฤษและอเมริกาถือว่าวัตถุประสงค์ถูกทำลายหรือทำไม่ได้ในเชิงพาณิชย์ประกอบการพิจารณาถึงการชำระหนี้ที่เป็นพ้นวิสัย ซึ่งส่งผลทางกฎหมายกล่าวคือของไทยหลุดพ้นจากหนี้ หรือต้องชำระตามเดิม ในขณะที่เยอรมันและฝรั่งเศส สามารถปรับปรุงเนื้อหาสัญญา หรือเลิกสัญญาได้ ส่วนอังกฤษและอเมริกาสัญญาสิ้นสุดลงโดยอัตโนมัติได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่ากฎหมายไทยศาลมีอำนาจพิจารณาว่า "ผิดหรือไม่ผิด" ในขณะที่เยอรมันและฝรั่งเศสให้อำนาจศาลเข้าไปแทรกแซงและแก้ไขสัญญาได้ ส่วนอังกฤษและอเมริกาสามารถวินิจฉัยความสิ้นสุดของสัญญาได้

3. การวิเคราะห์กฎหมายเปรียบเทียบ (Comparative Analysis) เพื่อเปรียบเทียบโครงสร้างกฎหมายของไทยกับระบบกฎหมายในต่างประเทศ

1) การเปรียบเทียบเชิงโครงสร้าง

การวิเคราะห์เปรียบเทียบ (Comparative Analysis) ในส่วนนี้ จะช่วยให้เห็นว่าระบบ Civil Law ร่วมสมัยได้พัฒนาเครื่องมือเพื่ออุดช่องว่างที่ไทยยังเผชิญอยู่ได้อย่างไร โดยเราจะเปรียบเทียบโครงสร้างใน 3 มิติหลัก คือ ฐานความคิด กลไกการแก้ปัญหา และอำนาจของศาล ดังนี้

(1) การเปรียบเทียบเชิงโครงสร้าง

ในกฎหมายไทยโครงสร้างหลักจะอยู่ที่มาตรา 218 และ 219 ซึ่งเน้นความพ้นวิสัยเป็นศูนย์กลาง ประกอบกับต้องเป็นพ้นวิสัยโดยเด็ดขาด ผลทางกฎหมายหนี้ถึงจะระงับ หรือ จ่ายค่าสินไหม ในขณะที่กฎหมายเยอรมัน ตาม BGB มาตรา 275 สามารถพิจารณาด้านพฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ตามมาตรา 313 ได้ รวมถึงความพ้นวิสัยทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้ศาลสามารถปรับปรุงสัญญา (Adaptation) ได้ ซึ่งสอดคล้องกับกฎหมายฝรั่งเศส (Code Civil) มาตรา 1218 (เหตุสุดวิสัย) ประกอบกับสิ่งที่ไม่คาดคิดเกิดขึ้นได้ ตามมาตรา 1195 รวมถึงกรณี "ภาระหนักเกินควรแก่คู่สัญญา" เช่นนี้คู่สัญญาสามารถมีการเจรจาใหม่ หรือศาลปรับปรุงสัญญาได้

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าในระบบต่างประเทศ โดยเฉพาะเยอรมนีและฝรั่งเศสโครงสร้าง กฎหมายเรื่องนี้ได้พัฒนาจากระบบปิดที่เน้นแค่ความพ้นวิสัย ไปสู่ระบบเปิดที่กลับมาเน้นความยุติธรรมตามพฤติการณ์

2) วิเคราะห์เชิงกลไกด้านการจัดการเมื่อพฤติการณ์เปลี่ยนแปลง

(1) ระบบไทย การปรับตัวผ่านการตีความ

โครงสร้างไทยไม่มีมาตราที่รองรับหลักการชำระหนี้ที่เป็นภาระหนักเกินควรแก่คู่สัญญา (Hardship) โดยตรง ศาลไทยจึงพยายามใช้มาตราที่มีอยู่เดิม เช่น มาตรา 8 (เหตุสุดวิสัย) แต่ศาลมักตีความจำกัดเฉพาะเหตุที่ป้องกันไม่ได้จริงๆ และมาตรา 5 (หลักความสุจริต) ใช้เป็นดาบสองคมเพื่อจำกัดสิทธิเจ้าหนี้ไม่ให้บังคับหนี้ที่ดูไม่เป็นธรรมเกินไป แต่ศาลไม่มีอำนาจเขียนสัญญาใหม่ให้คู่สัญญา

(2) ระบบเยอรมันหลักรากฐานแห่งนิติกรรม

เยอรมนีมองว่าสัญญา "รากฐาน" หากรากฐานนั้นพังทลาย (เช่น ค่าเงินเพื่อรุนแรงหลังสงคราม) โครงสร้างกฎหมาย มาตรา 313 จะทำงานทันที โดยการแบ่งสัดส่วนความเสี่ยง กล่าวคือกฎหมายจะไม่ปล่อยให้ลูกหนี้รับภาระฝ่ายเดียว แต่จะบังคับให้คู่สัญญาต้องเฉลี่ยความเสียหายกันตามหลักความสุจริต

(3) ระบบฝรั่งเศสใช้หลักสถานการณ์ที่ไม่อาจคาดหมายได้

ฝรั่งเศสเพิ่งเปลี่ยนโครงสร้างในปี 2016 เพื่อเพิ่มความยืดหยุ่น โดยนำหลักการการเจรจามาใช้เมื่อพฤติการณ์เปลี่ยน กล่าวคือคู่สัญญาต้องกลับมาเจรจากันก่อน หากตกลงไม่ได้จึงจะไปถึงมือศาล ซึ่งเป็นการลดภาระคดีและรักษาความสัมพันธ์ทางธุรกิจ

3. จุดต่างที่สำคัญทางนิติวิธี

ความแตกต่างที่ชัดเจนที่สุดคือบทบาทของศาลในการแทรกแซงสัญญาประเทศไทย ศาลจะยึดถือว่าสัญญาคือเจตนาของคู่สัญญา ศาลไม่มีหน้าที่แก้ราคาหรือแก้วันเวลาในสัญญา (ยกเว้นเรื่องเบี้ยปรับ) หากทำไม่ได้ก็คือพ้นวิสัย ถ้าทำได้ก็ต้องทำตามเดิม ในขณะที่ต่างประเทศ เช่น ศาลในระบบเยอรมันและฝรั่งเศสมีบทบาทเป็นผู้รักษาสันติภาพ ศาลสามารถสั่งแก้ไขเนื้อหาสัญญาเพื่อให้คู่สัญญาเดินหน้าต่อไปได้ แทนที่จะสั่งให้สัญญาเป็นโมฆะหรือระงับไป

สรุปจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบสามารถสรุปข้อบกพร่องเชิงโครงสร้างของไทยได้ว่ายังขาดมิติความพ้นวิสัยเชิงเปรียบเทียบ โดยกฎหมายไทยมองว่าหนี้เป็นไปไม่ได้ หรือเป็นไปไม่ได้ โดยไม่ได้มองว่าหนี้คุ้มค่าที่จะทำต่อไปในทางธรรมหรือไม่ ดังนั้นจึงส่งผลทางกฎหมายที่ไม่ยืดหยุ่น กล่าวคือ มาตรา 219 ให้ผลเพียงอย่างเดียวคือหนี้ระงับ แต่ในทางธุรกิจ บางครั้งคู่สัญญาต้องการเพียงแค่การลดราคา หรือการขยายเวลา ซึ่งโครงสร้างปัจจุบันของไทยไม่รองรับการบังคับโดยศาล

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับขอบเขตของความพ้นวิสัยในการชำระหนี้ ศึกษากรณีพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป พบว่า แม้หลักการเป็นพ้นวิสัยในการชำระหนี้กฎหมายไทยจะครอบคลุมถึงอุปสรรคทางกายภาพ แต่ยังมีข้อจำกัดทางกฎหมายที่ขาดการรับรองความพ้นวิสัยในเชิงเศรษฐกิจ และหลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไป อย่างเป็นรูปธรรม ส่งผลให้คู่สัญญาต้องแบกรับภาระที่เกินสมควรเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไปอย่างรุนแรง ซึ่งเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับหลายประเทศ จะพบการปรับเปลี่ยนแนวคิดจากการยุติสัญญาเพียงอย่างเดียว ไปสู่การปรับปรุงเนื้อหาแห่งสัญญา เพื่อดำรงไว้ซึ่งดุลยภาพและความเป็นธรรมตามหลักความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งสอดคล้องกับ อรรถพล ศรีสวัสดิ์นุภาพ (2551) ที่กล่าวว่า หลักการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยเป็นหลักกฎหมายสำคัญที่มีผลต่อความรับผิดชอบของลูกหนี้ โดยหากการพ้นวิสัยมิได้เกิดจากความผิดของลูกหนี้ ลูกหนี้ย่อมหลุดพ้นจากการชำระหนี้ตามมาตรา 219 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ แต่หากเป็นความผิดของลูกหนี้ ลูกหนี้ยังคงต้องรับผิดชอบใช้ค่าสินไหมทดแทนตามมาตรา 218 ทั้งนี้ กฎหมายเยอรมันได้มีการแก้ไขมาตรา 275 (2) เพื่อขยายความให้ครอบคลุมถึงกรณีที่ค่าใช้จ่ายหรืออุปสรรคในการชำระหนี้สูงเกินกว่าผลประโยชน์ที่เจ้าหนี้จะได้รับ ซึ่งถือเป็นการพ้นวิสัยทาง

เศรษฐกิจตามแนวคำพิพากษาเดิม นอกจากนี้ยังได้เพิ่มมาตรา 275 (3) เพื่อรับรองสิทธิของลูกหนี้ในการปฏิเสธการชำระหนี้ในบางกรณีให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และสอดคล้องกับ ก้องพัฒน์ แสงโทโพธนารัตน์ (2568, หน้า 45) ซึ่งกล่าวว่าในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยนั้นยังไม่ครอบคลุมถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปสัญญาไม่ต้องเป็นสัญญา (Rebus Sic Stantibus) หากมีการนำหลักสุจริตเข้ามาปรับใช้ เมื่อมีวิกฤตการณ์เศรษฐกิจอาจสามารถ อาจพิจารณาให้ในกรณีที่ผู้เข้าทำสัญญา หากในส่วนของการหนี้ยังมีได้ตกเป็นอันพัณวิสัย อาจจะเป็นมาตรการอันดีที่ช่วยในการบรรเทาผ่อนผันจากการปรับสัญญาหรือแก้ไขบางส่วนเพื่อให้รองรับกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปได้ แต่ถ้าหากพิจารณาแล้วพบว่ามิได้ก่อประโยชน์อื่นใดสิทธิในการบอกเลิกสัญญาให้เจ้าหนี้และลูกหนี้หมดพันธะทางกฎหมาย

ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในสัญญาและมีการเฉลี่ยความเสี่ยงจากเหตุการณ์ภายนอกอย่างเหมาะสม ผู้เขียนขอเสนอให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และการให้อำนาจศาลให้การแก้ไขเปลี่ยนแปลงสัญญา เพื่อรับรองหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออุดช่องว่างทางกฎหมายระหว่างเหตุพินวิสัยและความยากลำบากในการชำระหนี้ ในกรณีที่การชำระหนี้ยังไม่เป็นพินวิสัยตามมาตรา 219 แต่การบังคับตามสัญญาอาจก่อให้เกิดความไม่ธรรม ทั้งนี้เพื่อรักษาความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ลดการฟ้องร้องที่นำไปสู่การล้มละลาย และยกระดับกฎหมายไทยให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากลเช่นเดียวกับประมวลกฎหมายแพ่งของเยอรมนีและฝรั่งเศส โดย

1) การบัญญัติมาตราใหม่ในลักษณะ มาตรา 219/1 ดังนี้ “ในกรณีที่พฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งการทำสัญญาได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างร้ายแรงภายหลังการก่อหนี้ โดยพฤติการณ์ดังกล่าวนั้นคู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ในขณะทำสัญญา และมีใช้ความผิดของคู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

หากการเปลี่ยนแปลงพฤติการณ์ดังกล่าวส่งผลให้การชำระหนี้ตามเงื่อนไขเดิมกลายเป็นภาระเกินสมควรแก่ลูกหนี้ หรือทำให้ประโยชน์ที่เจ้าหนี้จะได้รับสูญสิ้นไปจนขัดต่อหลักความสุจริตอย่างร้ายแรง คู่สัญญาฝ่ายที่ได้รับผลกระทบมีสิทธิร้องขอให้มีการเจรจาเพื่อปรับปรุงเนื้อหาแห่งสัญญาใหม่ให้สอดคล้องกับพฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

หากคู่สัญญาไม่สามารถตกลงกันได้ภายในเวลาอันสมควร คู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอาจร้องขอต่อศาลเพื่อให้ศาลมีคำสั่งอย่างใดอย่างหนึ่งดังต่อไปนี้ (1) ปรับปรุงเนื้อหาแห่งสัญญาเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่คู่สัญญาตามหลักความสุจริต (2) สั่งให้สัญญานั้นระงับลงทั้งหมดหรือบางส่วน ตามวันเวลาและเงื่อนไขที่ศาลเห็นสมควร”

2. ให้ศาลมีอำนาจปรับปรุงสัญญา เพื่อรักษาความสัมพันธ์ทางสัญญาไว้ แทนการเลิกสัญญาเพียงอย่างเดียว ซึ่งจะส่งผลดีต่อระบบเศรษฐกิจในภาพรวมมากกว่า ซึ่งการให้อำนาจดุลพินิจแก่ศาล เป็นการขยายบทบาทศาลไทยจากเพียงผู้พิจารณาถูก ผิด มาเป็น ผู้รักษาสมดุลทางสัญญา โดยอาศัยหลักความสุจริตเป็นบรรทัดฐาน

เอกสารอ้างอิง

- ก้องพัฒน์ แสงโทโพธนารัตน์ . (2568). การประยุกต์ใช้หลัก Rebus Sic Stantibus ในกฎหมายไทยเพื่อ
บรรเทาภาระหนี้ของคู่สัญญาในวิกฤตการณ์อันไม่คาดคิด. วารสารบัณฑิตกฎหมายเพื่อการพัฒนา, (1),
45. <https://so14.tci-thaijo.org/index.php/LAWFORDEV/article/view/1297>
- กิตติศักดิ์ ประกติ. (2554). หลักสุจริตและเหตุเหนือความคาดหมายในการชำระหนี้ในระบบกฎหมายเยอรมัน
ฝรั่งเศส แองโกลอเมริกันและไทย. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- บรรเจิด สิงคะเนติ. (2555). การตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของบทบัญญัติแห่งกฎหมาย. กรุงเทพฯ:
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ. [https://www.senate.go.th/assets/portals/93/fileups/272/files/
Sub_Jun/12know/K93_jul_7_4.pdf](https://www.senate.go.th/assets/portals/93/fileups/272/files/Sub_Jun/12know/K93_jul_7_4.pdf)
- สุภาพร เหลืองภัทรวงศ์. (2538). หลักความศักดิ์สิทธิ์แห่งการแสดงเจตนาและข้อจำกัดในสัญญาระหว่าง
เอกชนที่มีองค์ประกอบระหว่างประเทศ. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- อรรถพล ศรีสวัสดิ์นุภาพ . (2551). หลักการชำระหนี้กลายเป็นพันวิสัย. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ หลักสูตรนิติ
ศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.